

31. Шульгин В. История университета св. Владимира / В. Шульгин. — СПб. : Тип. Рюмина и К^о, 1860. — 230 с.
32. -Ъ. Записки об университетской жизни (1860-1864) / -Ъ // Киевлянин. — 1864. — №10, 12, 13.
33. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. — М. : Наука, 1985. — 350 с.

Надійшла до редколегії 11.01.2011 р.

УДК 94:271.72(477.54)»1917/1938»

С. Г. КОЧАРЯН

РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКИХ ВІРМЕН (1917–1938)

Розглядається релігійна діяльність харківських вірмен у 1917-1930-х рр. У цей період у Харкові існувало дві вірменські релігійні громади — григоріанська та католицька.

Ключові слова: історія, Харків, вірмени, релігія, Церква.

Рассматривается религиозная деятельность харьковских армян в 1917-1930-х гг. В данный период в Харькове существовало две армянские религиозные общины — григорианская и католическая.

Ключевые слова: история, Харьков, армяне, религия, Церковь.

Paper deals with the history of religious activity of the Kharkov Armenians in 1917-1930th years. In this period in Kharkov were two Armenian religious communities: Gregorian and Catholic.

Key words: history, Kharkov, Armenians, religion, Church.

Важливим фактором збереження самобутності вірмен діаспори впродовж усієї історії була Вірменська церква. Не є винятком і багато-конфесійний Харків. Без вивчення історії різних конфесій неможливо уявити повну картину релігійного життя. Стаття присвячена релігійній діяльності харківських вірмен у 1917–1930-х рр.

Аналізуючи історіографію, слід відзначити, що немає спеціальних досліджень з цієї теми. Окремі питання висвітлюються в дисертаційній роботі К. Б. Пивоварської «Вірменська національна меншина в Україні у 20-ті — 30-ті роки ХХ століття» та монографії І. Я. Гаюк «Вірменська церква в Україні». Джерельною базою дослідження були архівні документи Державного архіву Харківської області. Наведені дані свідчать про актуальність цієї теми.

Мета статті — проаналізувати історію релігійної діяльності харківських вірмен у 1917–1930-х рр. на основі джерельних документів.

З перших днів перебування у владі більшовики ухвалюють закони, спрямовані проти церковних організацій. Хоча вони і не знищувалися, але були залишені без нерухокої власності й усунені від діяльності навчальних та благодійних організацій [8, с. 75].

Так, 20 січня 1918 р. прийнято «Декрет РНК РФРР щодо свободи совісті, церковних і релігійних товариств». Цим Декретом церква відок-

ремлювалася від держави. У межах Республіки заборонялося видавати які-небудь місцеві закони або ухвали, які б ускладнювали або обмежували свободу совісті, або встановлювали якісь переваги та привілеї на підставі віросповідання громадян. Встановлювалося право кожного громадянина сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Вільне виконання релігійних обрядів забезпечувалося остільки, наскільки вони не порушували громадських порядків. Школа відокремлювалася від церкви. Викладання релігійних вірувань у всіх державних, а також приватних навчальних закладах, де вивчалися загальноосвітні предмети, не допускалося. Усі релігійні товариства відтепер підпорядковувалися загальним положенням про приватні товариства і спілки [5, с. 70]. Усе майно церковних і релігійних товариств оголошувалося народним надбанням. Будівлі та предмети, призначені спеціально для богослужіння, за особливими ухвалами передавалися в безплатне користування відповідних релігійних товариств [5, с. 71]. Таке ж ставлення до Церкви встановилося і в Україні після того, як вона ввійшла до складу Радянського Союзу.

Незважаючи на всі обмеження, в Центральній і Східній Україні в 1920-ті рр. продовжували функціонувати та навіть утворюватися нові єпархії Вірменської церкви: в Харкові, Одесі, Мелітополі, Луганську, Маріуполі Донецьку. Але цей сплеск релігійного життя вірмен тривав лише до кінця 1920-х рр. У 1930 р. залишилося лише дві єпархії: у Харкові й Одесі [2, с. 109].

У Харкові й після жовтня 1917 р. продовжувала діяти Вірмено-григоріанська церква на Чернишевській вулиці, 5 [3, арк. 17]. Вірмено-григоріанська релігійна громада була змушена пристосовуватися до нових складних умов співіснування з атеїстичним за своєю суттю режимом. 1 червня 1924 р. ініціативна група віруючих, прихожан Вірменської церкви, звернулася до Адміністративного відділу Харківського губернського виконавчого комітету з проханням дозволити організувати загальні збори з метою вироблення Уставу Вірменського релігійного товариства григоріанського віросповідання при Храмі Святого Григорія в Харкові. До складу ініціативної групи ввійшли: Сурен Кюркчян, Партугімсос Дердерянц, Арутюн Нікогосянц, Мігран Татевосянц, М. Бекназаров, Я. Хачатуров, Ваган Назанянц, Вартан Дарпінян, М. Жамголян, а очолив її Мкртич Тер-Багдасаров [3, Арк. 8]. Дозвіл отримано [3, арк. 9].

Устав був прийнятий на загальних зборах віруючих 12 червня 1925 р., де також обрали групу уповноважених клопотати про затвердження Уставу [3, арк. 38]. До її складу увійшли: Хайк Сарсян, Григорос Демуржян, Гевонд Тер-Гукасянц, Арутюн Назарян, Седрік Аведісян, Місак Карапетян, Гавгсевонд Багдасарян, Ованес Папазян, Агоп Екоз-Огли та Мкртич Жамкочян [3, арк. 39]. Відповідно до вимог законодавства в Харківську губернську міжвідомчу комісію в справах союзів та общин разом з двома копіями заяви передали Устав у 5 примірниках, протокол

загальних зборів та список уповноважених у 3 примірниках. Устав був затверджений 3 серпня 1925 р. [3, арк. 12].

Метою діяльності товариства було заявлено об'єднання громадян, приписаних до приходу храму Св. Григорія для задоволення їх релігійних потреб за правилами та канонами єдиної Вірменської Апостольської церкви, очолюваної Святійшим Патріархом і Католикосом усіх вірмен в Ечміадзині. Для досягнення цієї мети перед товариством ставилися такі завдання:

а) збиратися на установлені за канонами й обрядами Вірменської церкви богослужіння та проповіді на релігійні теми;

б) управляти майном, отриманим за договором від місцевих органів влади;

в) укладати угоди приватноправового типу, пов'язані з управлінням церковним майном;

г) в особі особливо уповноважених членів брати участь у з'їздах релігійних товариств вірменського віросповідання, скликаних для обрання Святійшого Католикоса всіх вірмен, начальників епархій, епархіальних рад, а також для обговорення і вирішення питань, пов'язаних з канонами Вірменської церкви.

Члени товариства — громадяни обох статей, які прийняли святе хрещення за уставом Вірменської церкви і були її прихожанами (до реєстрації), зазначеними у відповідних списках. Прийом нових членів товариства відбувався на загальних зборах відкритим голосуванням, простою більшістю голосів, а виключення проводилося або за особистою заявою, або ж за постановою 2/3 присутніх членів товариства. Щорічно списки членів товариства подавали в Адміністративний відділ Харківського губернського виконавчого комітету [3, арк. 26].

Слід зазначити, що Харківська вірмено-григоріанська релігійна громада була найбільшою в Україні. У 1925 р. її чисельність становила 131 особу, в 1926 р. — 475 осіб, а в 1927 р. — 570 [4, арк. 3]. За соціальним складом більшість складала кустарі — 240. Робітників було 105, а торговців — 50. Службовців — 30, а осіб вільних професій налічувалося лише 15. Що стосується віку, то більшій частині членів громади було від 30 до 50 років (240 осіб). У віці понад 50 років — 75, а у віці 18-25 — 50. Середній освітній рівень громади був низьким: усього 5 осіб мали вищу освіту, а 10 — середню [3, арк. 15].

Зареєстровані релігійні общини мали вести книги «Обліку складу релігійної громади, в які заносили дані про прийняття членів і виключення їх з громади. Щорічно до 1 січня ці відомості необхідно було надсилати до районного виконавчого комітету або до міської ради» [8, с. 76].

У ДАХО зберігся цікавий документ — «Список 50 вірменських релігійних общин міста Харкова», датований 12 червня 1929 р. До складу 50-ки входили три відомі лікарі — професор С. Г. Сурукчі, Г. С. Хачатуров, С. Н. Яралов і два службовці — Єрванд Суренянц та Вардан Мамі-

конян. Крім того, членами 50-ки були 18 домогосподарок, 11 кустарів, 9 торговців. До її складу належали цілі сім'ї [8, арк. 15].

Відповідно до уставу, джерелами поповнення бюджету товариства могли бути:

а) добровільні пожертвування, зібрані членами товариства, або його уповноваженими;

б) надходження від свічкового збору;

в) добровільні надходження від різних потреб.

Суми, що належали товариству, використовували на покриття витрат, пов'язаних з володінням церковним майном, на утримання виконавчих органів Церкви, а також на скликання з'їздів представників релігійних товариств вірменського віросповідання [3, арк. 26]. Як значиться в піврічному звіті Харківської Вірмено-григоріанської церкви за січень-червень 1927 р., основною статтею доходу були добровільні пожертвування (740,35 крб). Другим за значимістю був прибуток від продажу свічок (518,65 крб). Загальний прибуток за перше півріччя 1927 р. склав 1473 крб. Кошти здебільшого витрачено на утримання причту церкви, її співробітників і купівлю необхідних речей. У результаті в касі залишився 41 крб [3, арк. 6].

Усі питання, які виникали в житті Вірменського релігійного товариства григоріанського віросповідання, вирішувалися на загальних зборах, що скликалися настоятелем церкви, який був відповідальним головою цього товариства. На кожних зборах обирали особливого головуючого секретаря, котрий керував його роботою. Настоятелем церкви на час реєстрації її Уставу був протоієрей Срапіон Самуелян, але у зв'язку зі своїм похилим віком він повернувся до Ечміадзину, де дожив свій вік у монастирі.

У 1926 р. новим настоятелем став Григорій Михайлович Абгарян (1885-1938) [9, с. 152], який народився 11 лютого 1885 р. у місті Гюмрі (Вірменія). У 1902 р. вступив у партію Дашнакцутюн і був її активним членом. У 1917 р. Г. М. Абгарян входив до Феодосійського комітету партії «Дашнакцутюн» і обіймав посаду віце-консула вірменського уряду у Феодосії [1, арк. 13].

Виконавчим органом Вірменського релігійного товариства григоріанського віросповідання була Приходська Рада, склад і порядок дії якої визначалися Положенням, затвердженим Святійшим Католикосом усіх вірмен 1 листопада 1914 р. [3, арк. 26]. На Раду покладалося також і зовнішнє представництво товариства. Відомо, що головою Приходської Ради був Тігран Геворгійович Карекцян, помічником голови — Карапет Арутюнович Дішміш'янц, а секретарем — Кіракос Мкртичевич Демірджянц [3, арк. 5].

Радянська влада всіляко ускладнювала діяльність служителів культу. Їх як «ворожих радянській владі елементів» позбавляли політичних прав — активної та пасивної участі у виборах органів влади. Служителі культу не мали навіть посвідчення особи та були зобов'язані заповню-

вати спеціальну «Реєстраційну картку» у двох примірниках, один з яких видавався на руки, а другий знаходився в органі місцевої влади, який відав справами культу. Якщо службовець культу намагався відвідати який-небудь населений пункт, то мав повідомити про це органи влади й обґрунтувати необхідність цієї поїздки. Збереглася заява в Харківський відділ культу від настоятеля Вірменської церкви Г. М. Абгаряна, в якій той просив видати йому нову реєстраційну картку замість викраденої в нього старої [8, с. 76; 3, арк. 45].

Порядок закриття товариства, зафіксований в уставі, був небезпечним як для його членів, так і для Вірменської церкви. Товариство могло бути закрито:

а) за постановою органів влади, основою на точному змісті 6 і 11 статей Постанов ВЦВК від 12 серпня 1922 р. за № 49;

б) унаслідок арешту частини членів товариства, викликаного порушенням останніми уставу товариства, якщо це порушення відбулося з відома та згоди Товариства, а не є самоправством або провокацією проти Товариства;

в) за постановою загальних зборів, прийнятою більшістю 2/3 голосів наявної кількості членів товариства за списками.

У разі закриття все майно поверталось місцевій раді спеціальними уповноваженими, яких обирали ліквідаційні збори товариства. Виняток становили всі предмети особливого священного значення, що не мають матеріальної цінності, як-то: єв. антиминци, св. дари, св. миро, частки св. мoshів та інші предмети шанування, які мали бути передані в розпорядження Святійшого католикоса всіх вірмен [3, арк. 26].

Незважаючи на різні складнощі продовжувала зростати чисельність вірмен-католиків, які висловлювали своє бажання сповідати віру, згідно з власним обрядом. У 1923 р. з Тіфлісу в Харків приходським священиком був переведений Карапет Мхітарович Єганян (1880–1938). Під час геноциду вірмен 1915–1921 рр. він змушений був поїхати з Ерзерума в Грузію: в 1917 р. — в Ахалціх, 1918 — у Тіфліс [10]. На 1928 р. він проживав на Чернишевській вулиці, 9 [4, арк. 56]. У католицькому храмі Успіння Пріснодіви Марії облаштували вірмено-католицьку капличку [6]. До складу Вірменської церковної ради входили Карапет Мардіросович Терзіянц і Кіракос Мкртичевич Демуржиянц. Обидва були торговцями [3, арк. 4].

У лютому 1938 р. були заарештовані священик Вірмено-григоріанської церкви в Харкові (з 1936 р. — глава Вірмено-григоріанської церкви в Україні) Григорій Михайлович Абгарян та вірменсько-католицький священик Карапет Єганян. Їх звинуватили в контрреволюційній терористичній національно-шпигунській діяльності. Спочатку священики не визнавали своєї вини, але незабаром почали свідчити про діяльність дашнакської партії. Зважаючи на методи дізнання, які використовували в той час, можна припустити, під тиском яких обставин вони почали свідчити. Слідчі намагалися представити справу так, щоб одночасно

скомпрометувати діяльність церкви, виставляючи її активним членом та організатором дашнакського руху в Україні. При цьому підкреслювали її зв'язок з іноземними державами. Згідно з показаннями, Г. М. Абгарян переїхав до Києва в 1924 р. «... по прямій вказівці дашнакського комітету й англійської місії в Кишиневі для організації місцевого комітету цієї партії і вірмено-григоріанської общини» [1, арк. 33]. До цього в 1923 р. він перебував в Одесі, де зустрівся з настоятелем Вірменської церкви протоієреєм Ованесом Чубарьяном і протодияконом Семеном Гурульяном. Цей епізод інкримінується і як зустріч діячів дашнаків. Церкву також визнали джерелом фінансування антирадянської діяльності: визнається факт, що Г. М. Абгарян обклав усе населення Києва збором для потреб Вірменської церкви від 3 до 10 крб. на місяць, але кошти використовувалися на потреби комітету дашнаків.

Після переїзду до Харкова в 1926 р. він продовжує діяльність на користь партії «Дашнакцутюн», з якою багато вірмен, особливо біженці з Туреччини, пов'язували надію на об'єднання всієї Вірменії. Окрім поширення ідей дашнаків серед віруючих, у церкві збирали кошти для цієї партії, що підтверджували й інші члени зазначеної партії [1, арх. 8]. За сприяння Кіракоса Демурджяна, секретаря Харківської Вірменської Церковної Ради, Г. М. Абгарян увійшов до складу місцевого партійного комітету і навіть обійняв там керівну посаду. У 1928 р. був зарештований, але через 2 тижні звільнений без суду. У 1932–1933 рр. не заарештовувався, хоча, за його свідченнями, в 1933 р. саме він очолював третій дашнакський комітет у Харкові [1, арк. 43].

Проте ще в 1937 р. була репресована група вірмен на чолі з С. Пачаджі, Я. Авдальяном і К. Диндиньяном як членів Харківського дашнакського комітету. Складається враження, що одночасно існувало 2 комітети, чого в реальності бути не могло. Г. М. Абгарян зізнався в діяльності на користь італійської і польської розвідок, консульства держав яких він відвідував. Одним зі звинувачень була підготовка збройного повстання проти радянської влади. Для цього, по матеріалах справи, в Києві існував бойовий загін, озброєний револьверами [1, арк. 38]. У Харкові, нібито, подібний загін створено в 1934 р. для відправки до Вірменії. Проте в інших справах ці свідчення не підтверджуються. Таким чином, слідство прагнуло довести, що Вірменська церква в особі її голови в Україні була керівником та організатором контрреволюційної, терористичної, антирадянської діяльності [9, с. 159]. Ці звинувачення призвели до закриття Вірмено-григоріанської церкви в Харкові.

Те ж ставилося в провину вірмено-католикам. Отець Карапет Єганян змушений був визнати, що проводив антирадянську пропаганду серед вірмен-католиків і був завербований у лави партії Дашнакцутюн у 1931 р. Я. Авдальяном. Сам він завербував в організацію 12 осіб, з них у Харкові — 6. Священника звинувачували у відвідуваннях польського й італійського консульств, де він, нібито, отримував необхідні вказівки для антирадянської діяльності [8].

21 жовтня 1938 р. Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР засудила Г. М. Абгаряна до вищої міри покарання з конфіскацією особистого майна. Того ж дня вирок виконали. У 1956 р. він був повністю реабілітований [9, с. 160]. 19 квітня 1938 р. особливою трійкою УНКВС у Харківській області Карапет Єганян був визнаний винним у контрреволюційній і шпигунській діяльності та засуджений до розстрілу. Його особисте майно підлягало конфіскації. Вирок виконали 27 травня 1938 р. в Харкові. Радше останки Єганяна покояться на території Лісопарку (в Харкові), як і численних жертв комуністичного терору тих років. 10 грудня 1940 р. виконком Харківської обласної ради затвердив Постанову виконкому Харківської міськради від 4 листопада 1940 р. «Про закриття колишнього римо-католицького костюлу по вул. Гоголя №6 у м. Харкові» та вирішив передати його приміщення Харківському державному театру ім. Т. Г. Шевченка [7].

Таким чином, у Харкові в 1917–1938 рр. існувало дві вірменські релігійні громади — григоріанська та католицька. Незважаючи на складні умови, пов'язані з антирелігійною політикою більшовицького режиму, Вірмено-григоріанська церква в Харкові залишалася центром духовного життя громади аж до її закриття в 1938 р. Завдяки появі власного приходського священика значно активізувалася діяльність вірмено-католицької громади. Під час сталінських репресій заарештовано та розстріляно обох керівників вірменських релігійних громад Харкова. Це було використано для закриття як Вірменської Апостольської церкви, так і католицького костюлу. Перспектива подальших досліджень з цієї проблеми полягає в розширенні хронологічних меж до всього періоду існування вірменських релігійних громад міста Харкова.

Список літератури

1. Архів Харківського обласного управління СБУ. — Спр. 038648.
2. Гаюк І. Я. Вірменська церква в Україні / І. Я. Гаюк. — Львів, 2002.
3. ДАХО. — Р. 845. — Оп. 2. — Спр. 926.
4. ДАХО. — Р.845. — Оп. 2. — Спр. 1079.
5. Декрет СНК о свободе совести, церковных и религиозных обществах // Хрестоматия по истории СССР, 1917–1945 / сост. С. И. Дегтев. — М., 1991. — С. 70–71.
6. История Харьковского прихода Успения Приснодевы Марии. «Крестный путь» харьковского римско-католического прихода. 17-й большевики // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://slovosnami.narod.ru/history1900_1905.htm.
7. История Харьковского прихода Успения Приснодевы Марии. «Крестный путь» харьковского римско-католического прихода. Запущение // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://slovosnami.narod.ru/historyEmpty.htm>.
8. Каплин А. Д. Религиозные общины национальных меньшинств Харькова в историческом и правовом контексте 1917–1920-х гг. / А. Д. Каплин, И. П. Сергеев // Висвітлення історії нац. меншин в курсах історії

- України та Росії: матеріали круглого столу, м. Харків, 7 лютого 2006 р. / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2006. — С. 74–81.
9. Пивоварська К. Б. Вірменська національна меншина в Україні у 20-ті — 30-ті роки ХХ століття : Дис. ... канд. іст. наук. / К. Б. Пивоварська. — Полтава, 2003.
 10. Тихонова И. Дай руку, брат! О том, Как Харьков приютил армянских беженцев / Инна Тихонова // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.izv.kharkov.ua /index.php?editionID=202&menuID=1953 &newsID=5299>.

Надійшла до редколегії 18.01.2011 р.

УДК130.2:82-311.9

А. Т. ЩЕДРИН

ФАНТАСТИКОЗНАВСТВО ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

Розглянуто фантастикознавство — науку, що вивчає фантастику як феномен культури, її становлення у вітчизняному соціокультурному просторі, структуру фантастикознавства як навчальної дисципліни.

Ключові слова: наукова фантастика, фантастикознавство, структура фантастикознавства, культура, соціокультурний простір, історія фантастики, теорія фантастики.

Рассмотрены фантастиковедение — наука, изучающая фантастику как феномен культуры, ее становление в отечественном социкультурном пространстве, структуру фантастиковедения как учебной дисциплины.

Ключевые слова: научная фантастика, фантастиковедение, структура фантастиковедения, культура, социкультурное пространство, история фантастики, теория фантастики.

Is considered sf-studies as a science, which studies a fantasy as a phenomenon of culture, it becomen in domestic sociocultural space, structure sf-studies as educational discipline.

Key worlds: science fiction, sf-studies, structure of sf-studies, culture, sociocultural space, history of a fantasy, theory of a fantasy.

Науковій фантастиці (НФ) належить важливе місце в сучасній культурі. Її багатofункціональність, поліморфізм, численність проявів у соціокультурному просторі, на різних рівнях культури, в різних сферах культуротворчості, акумульовані в ній інтелектуальні й естетичні цінності впродовж тривалого часу визначають духовний світ сучасника. Тому сама НФ стає об'єктом наукових досліджень, здобутки яких впроваджуються в освітній діяльності. З 70-х рр. ХХ ст. спецкурси з історії наукової фантастики (НФ) введені в університетах провідних країн, проводяться